

**T. ADORNO, METAFİZİK, KAVRAM VE SORUNLAR:
METAFİZİĞİN OLUMSALLIĞI***

T. Adorno, Metaphysics, Concepts and Issues: The Contingency of Metaphysics

Nedim Yıldız**

ÖZET

Theodor Adorno yirminci yüzyılın en önemli ahlak felsefesi düşünürlerinden birisidir. Çalışmalarında, Avrupa'nın içinden geçerek günümüz dünyasının etik ve politik bakımdan son büyük dönüşümlerinden birinin gerçekleştiği ikinci dünya savaşında yaşanan insanlık hallerinin en önemli değerlendirmelerini yapmaktadır. Ele aldığımız bu çalışmada, özellikle metafizik gibi saf felsefe alanlarından biri olarak görülen bir etkinliğin bile içinde yaşanan dünyanın gidişatıyla iç içe olabildiğinin belirgin örneklerinden birini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adorno, metafizik, etik, olumsuzluk, olumlama.

ABSTRACT

Theodor Adorno is one of the foremost moral philosophers in the field of ethics in the twentieth century. In his studies he made assessments effectively on human conditions experienced in the second world war in which Europe has been transformed ethically and politically for the last time. In this study he presents a significant example of thinking in which an activity that is appeared as metaphysics, one of the pure philosophy fields, being with the course of events experienced in world.

Keywords: Adorno, Metaphysics, ethics, contingency, affirmation.

* Kitap eleştirisi.

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü, nedimyildiz@gmail.com

Geleneksel anlamıyla metafiziklerin gelip geçici olandan yani rastlantısal ve olumsal olandan ne ölçüde kendini ayırmayı başardığına ilişkin soruyu, T. Adorno'nun Türkçeye, Almanca **Metaphysik. Begriff und Probleme** olan özgün baskıdan, **Metafizik, Kavram ve Sorunlar** adıyla çevrilmiş kitabı üzerinden ele almak mümkündür.¹ Kitabın ana teması, metafiziğin 'gelip geçici unsurlar'ın belirleyiciliğinden etkilendiği tezi üzerine konumlandırılmıştır.

Adorno'nun metafiziğin olumsal olanla, yani rastlantısal olanla ilişkisini göstermeye yönelik bu çabasının, metafiziğe ilişkin bir yapı söküme gerçekleştirmeye yönelik olduğu da düşünülebilir. Metafiziğin böyle bir kavranışı, onu, kendinde bir *theoria* etkinliği olarak görmeyen bir bakıştır. O daha çok, özellikle onun Adorno tarafından ele alındığı bağlamlar göz önünde bulundurulduğunda, olup bitenin anlamlandırılması ve esas olarak da, 'haklılandırılması' için oluşturulmuş araçsallaşmış bir kavrayış biçimidir.

Adorno'nun metafizik üzerine derslerinden oluşan bu kitabı, onun diğer kitaplarından farklılıklar gösteren biçim ve içerik özelliklerine sahiptir. Kitapta, teknik anlamıyla ele aldığı metafizik konusunu belli bir biçimde kavramaya yönelirken, yaşayan bir insan olarak filozofun 'ahlaki duyarlılığının' öne çıkması da söz konusudur. Adorno, spekülasyon olan veya olmayan bütün metafiziklerin insanın yeryüzündeki yapıp etmeleriyle olan ilişkisini, özellikle de, metafizikler üzerinde yükselen batı Avrupa medeniyetinde olgunlaşan yapıp etmelerle içsel ilişkisini, doğrudan doğruya kendisinin şahit olduğu nazi faaliyetlerinin etkilediği dünya çerçevesinde ele almaktadır. Bu bakımdan, kitapta filozofun 'insan' olarak 'yaşadıklarını' merkeze alarak, metafiziklere ilişkin değerlendirmelerini sunması söz konusudur.

Bu bakımdan ele alındığında, Adorno'nun filozof kimliğinin okuyucu üzerinde yarattığı beklenti, onun metafizik üzerine açıklamalarını ve değerlendirmelerini vermek için hazırladığı ve elimizde Türkçe çevirisiyle bulunan bu kitabın daha içindeler kısmında farklılaşıyor. İlk bölüm şöyle adlandırılmış, Metafizik nedir? Felsefenin rezaleti metafizik. Bu adlandırmayla paralel biçimde, metafizik ile ilgili açıklamalarının girişinde daha önce Nietzsche'nin metafizikleri kastetmek için kullandığı *Hinterwelter*² 'art-dünyalı' alaycı tabirini, kendisi de kullanıma sokar. (s. 13) Bu, metafiziğe ilişkin onun ilk belirlemesidir. Ona göre metafizik, fenomenlerin ardında veya ötesinde kalan bir dünyaya ilişkindir. Burada metafiziğin, efsaneli ve büyülü düşünmenin sekülerleşmesi olarak karşımıza çıktığını belirtir. Bu kitap bağlamında Adorno'ya ilişkin dikkati çekecek bir biçimde öne çıkan diğer konu, ister teolojik anlamıyla veya onun anladığı anlamıyla metafizik anlamıyla olsun tüm bu *Hinterwelter* 'ard dünyalı' alanla ilgili çalışmaların otoriter yönetim ile doğrudan bağının olduğu-

¹ Theodor W. Adorno, **Metafizik, Kavram ve Sorunlar**, Çev.: İsmail Serin, İthaki Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat 2017.

² F. Nietzsche, **Ahlakın Soykütüğü Üzerine**, Çev.: Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul.

nu ileri sürmesidir. Bu bakımdan çalışma, bir insan olarak filozof Adorno'nun, çağının olaylarını merkeze alarak metafiziğe ilişkin içeriden yapmış olduğu bir eleştiri olarak değerlendirilebilir.

Kitap Adorno'nun 1965 yılında verdiği metafizik üzerine derslerin hazırlık ve sunum metinlerinden oluşan onsekiz ders olarak hazırlanan bir müfredat halinde belirlenmiştir. Benliğin değişmesi ve ölüme ilişkin algıyla metafiziğin ilişkilerinin ele alınması temasıyla sona ermektedir. Derslerin ana amacının verildiği birinci dersin devamında Aristoteles'in metafizik kavrayışına giriş, ardından Platon, Aristoteles ve Heidegger'in metafizik kavrayışlarının bir panoraması verilmektedir.

Bu ilk ana düşünce bölümünün ardından ikinci ana düşünce bölümü "**Atina ve Auschwitz**" adıyla 13. ders olarak başlatılmıştır. Bu ikinci düşünce bölümünden başlayarak kitabın sonuna kadar devam eden derslerde, ilk bölüme göre belirgin bir düşünsel yön değiştirme, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan düşünsel kırılmanın ve 'anlam kaybı'nın ifadelendirilmesi söz konusudur. Bu bölümlerde, ikinci dünya savaşı sonrasında halen içinde yaşanan dünyanın Polonya'da nazi'lerin kurmuş olduğu bir toplama kampı olan Auschwitz'de temellendiğini ve bu kampla somutlaşan kavrayış biçiminin halen devam ettiği düşüncesine göndermeler yapılmaktadır. Öyle ki, Adorno, Atina ile Auschwitz'i bir arada konumlandırır. Atina ile Auschwitz'in bir arada konumlanması, Platon ve Aristoteles metafiziğinin somutlaşması olarak Atina şehri ile 20. yüzyıl metafiziğinin somutlaşması olarak Auschwitz'in ironik bir biçimde karşılıklı olarak konumlanmasıdır. Auschwitz çağdaş metafiziğin şehridir. Bu, kimliklerin yok edildiği şehirdir.

Kitabın 13 bölümünün sonunda Adorno, iyi, güzel, doğru ilişkisi içinde konumlanmış Platon'un öğretisinin ve bu öğretinin felsefe tarihini günümüze kadar etkilemiş ve belirlemiş olan metafizik yapma amaçlılığının günümüz dünyasındaki anlamı ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. Bununla ilişkili olarak Adorno daha önce, Auschwitz'den sonra şiir yazılamaz demiş olmasının yanı sıra, şimdi de, Auschwitz'den sonra metafizik yapılamaz demektedir. Bu bakımdan, ahlak felsefesi yapmanın biçim ve içeriğinin yeniden ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. (s. 168-169) Burada Auschwitz'in Adorno için anlamı, varlığın olumlu bir anlam veya amaç yönünde olduğuna ilişkin metafizik anlayışların eleştirisidir. Bu yaklaşımda Sartre ile görüş birliği içinde olduğunu söyler.

Adorno ondördüncü dersin başında şöyle bir ifade kullanmaktadır: "Geçen dersin sonunda neden metafiziğe dair düşünmemizi gelip geçici unsurların belirleyici bir biçimde etkilediğini ve metafizik deneyimin kendisi üzerinde bir etkisi olduğunu açıklamaya çalıştım." Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere Adorno'nun kitap boyunca yapmaya yöneldiği şey, özelde Aristoteles'in metafizik -ilk felsefe- kuramının, genel olarak ise bütün metafiziklerin geleneksel anlamıyla felsefeciler tarafından ele alınışına yeni bir kavrayış biçimi önermektir. Bu, Aristoteles'in hangi bilimlerin başlatıcısı

olduğunun veya ne türden bir felsefi kavrayışın temelini attığının anlaşılmasının yanı sıra, 'dışsal etkenler'in metafizik sistemler üzerindeki etkilerinin kavranmasına yönelik bir çabadır. Adorno'nun çabası, metafiziğinin aslında ne türden bir yaşam dünyasını koruyup kolladığını, beslediğini, çoğalttığını ifade etmeye yönelerek, özellikle batı Avrupa merkezli dünya savaşlarında ve kitabın yazıldığı dönemde görece yeni başlayan Vietnam Savaşında olup biten trajik insanlık durumlarının olumlanarak kavranmasındaki etkilerini anlamaya çalışmaktır. Bütün bu insanlık trajedilerinin metafizikler tarafından olumlanıyor olup olmadığını Aristoteles'in veya başka bütüncül metafiziklerle ilgili belli bir biçimde anlamlandırılıp anlamlandırılmadığının sınımasını yapmaktadır.

Adorno'nun iddiası bununla da sınırlı kalmamış görünmektedir. Ondördüncü dersten verilen alıntı dikkate alındığında, ilkece metafiziğin kendisinden tamamen muaf olduğu düşünülen 'gelip geçici unsurlar'ın aslında metafizik üzerinde büyük bir etkisinin olduğunu da ileri sürmektedir. Bu sav, Aristoteles'in bilimler sınıflamasında ileri sürdüğü ayrımları kökten biçimde reddeden yeni bir okumadır. Adorno, *Hyle*'le bile belli bir ereksellik, yani bütün evrenin bütünlüklü erekselliğine uyan bir ereksellik veren Aristoteles'in metafizik kavrayışına, tüm bu modern dünyada üretilen insanlık felaketlerini haklılandırma kaynağı olarak kullanılma ihtimalinden dolayı mesafeli durmaktadır. Çünkü, bu ereksellik kavrayışından dolayı, bütün bu insanlık trajedilerinin onları da aşan bir anlamın alt kısımları olduğunu düşündürme imkanının gündemde olması söz konusudur.

Buradaki kavrayışın eleştirilmesinin ikinci odağı Leibniz'in metafizik anlayışı olarak belirlenmiş görünmektedir. Leibniz'in, içinde yaşanan dünyanın mümkün dünyaların en iyisi olduğu biçiminde özetlenen düşüncesini hedef almaktadır. (s. 172-173) Leibniz'in **Theodicy** adlı kitabında ağırlıklı olarak ele alınan bu tema, kötülüklerin ve canavarca eylemlerin büyük düzenin bir parçası olduğuna yönelik 'kabullenici' bir yaklaşımı ifadelendiriyor olarak değerlendirilebilmesi bakımından önemlidir.³ Bu yaklaşımın Leibniz'in yaşadığı dönemdeki temel eleştirisi, Voltaire tarafından **Candide** adlı roman aracılığıyla yapılmıştır.⁴

³ Leibniz, **Theodicy: Essays on the Goodness of God the Freedom of Man and the Origin of Evil**, Trans E. M. Huggurd. Open Court, Publish., U.S.A 1993, p. 276.

⁴ Voltaire, **Kandid yada İyimsizlik**, Çev.: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994. Kitap, 1755 Lizbon depreminin o dönemde yaşayan insanlar üzerindeki madden ve manen yıkıcı etkilerinin yanı sıra, roman kahramanlarının başından geçen insani felaketlerin ne türden bir bütünlüklü sistem içinde anlamlandırılabilirliğini veya anlamlandırılmayacağını belli bir kavrayışla ele almaya yönelmiştir. Kitabın sonunda, başlarından geçen türlü maceralardan sonra kahramanların vardığı ve selameti bulduklarını düşündükleri yer, günümüzün tarihi İstanbul surdibi sebze bostanlarıdır. Kitabın sonunda, insanın başına gelenlere karşı çaresizliğini temsil eder biçimde, olup bitenlerle ilgilenmeksizin geçirilecek bilgece bir bahçevan hayatının önerilmesi de söz konusudur.

Adorno'ya göre, Aristoteles'in Metafizik adlı çalışmasıyla, kendinde anlamı olmayan bir dünyaya anlam yüklenmeye, bir anlam katılmaya çalışmıştır. Fakat öyle görünüyor ki tüm bu savaşlar ve insanlık trajedileri 'dünya'nın kendinde bir anlamı olmadığını, en azından iyi bir anlamı ve ereği olmadığını göstermektedir. Bu aşamada Adorno, **Sahicilik Jargonu**⁵ adlı kitabını yardımına çağırmakta ve orada söylemeye yöneldiğini belirttiği bazı düşünceleri şimdi açık etmeye başlayacağını belirtir. Adorno'nun böylelikle eleştirdiği konu, dilin belli bir kullanım biçimidir. Bu kullanım biçimi 'yalandan bir anlam varsayımı'dır. (s. 173) Adorno'ya göre, tıpkı Voltaire'in Leibniz'in metafiziğine karşı geliştirdiği tavrıda görüldüğü gibi, günümüz savaş ve kıyımları da hiçbir metafizik yaklaşımla anamlanamaz, aksine bunların anlamsız bir alanı açmış olduklarını ileri sürmektedir: "... söylenmek istenen şeyin karşısında ve dilin kelimelerden yoksun bıraktığı bir utançtır; o aslında söylenemez." (s. 175)

Öyle anlaşılıyor ki Adorno, dünya savaşında yaşanan bütün soykırım ve işkencelerin de bir metafizik olumlama zemininde konumlandırılarak haklılandırıldığına ilişkin bir yaklaşım geliştirmiştir. Özellikle ölüm temasını ele aldığı bölümlerde "Hegel'in mutlak özgürlüğü ölümle denk tuttuğu bir teori" ile "ss Devleti" adıyla Eugen Kogon'un yazmış olduğu kitaptaki ilgili ifadeleri bir arada aktarır.⁶ Bir ss subayının şu ifadesiyle Hegel'in görüşleri arasında ilişki kurar; "Yarın bu bacadan duman olarak kıvrıla kıvrıla göklere gideceksiniz." (s. 180) Bu ifadelerde kendisini gösteren yaklaşımı Adorno, metafiziğin 'iblisçe' ve 'sapkınca' formülasyonu olarak değerlendirmektedir. (s. 181)

Adorno, Auschwitz'te somutlaşan yaşama deneyimlerinin hiçbir biçimde anlatılamayacak, tarif edilemeyecek, anlamlandırılmayacak bir durum olduğunu belirtir. Bu durumun, anlamlandırılabilmenin ve anlamlandırabilmenin sınırlarının dışında olduğunu söyleyerek, insanın dünyayı artık bir daha evi olarak göremediği bir durumun oluştuğunu ileri sürer. Bu, işkence görmüş bir insanın kırılmış ve parçalanmış kavrayışıdır. Fakat konuyu bu sınırlar içindeki değerlendirilişiyle de bırakmaz. Adorno, toplama kampındaki 'kişisizleştirme', 'türleştirme' faaliyetinin günümüz dünyasındaki iş bulma rekabetindeki 'aynılar arasındaki mücadelelerde' de görülebileceği görüşünü gündeme getirir. (s. 182)

Adorno'nun bu eserinde göze çarpan diğer bir yan, Auschwitz toplama kampını merkeze alarak, anlamlandırma imkanının artık sona erdiği idiasına dayanarak sorduğu bazı soruları bir arada değerlendirmesidir. Bu soruların ilki, "Auschwitz'den sonra şiir yazılabilir mi?" sorusudur. Böylece, metafizik ile toplama kampları arasında bu kitap bağlamında kurmuş olduğu ilişkiyi daha önce bu soru bağlamında şiir ile kurmuş olduğunu hatırlatmaktadır. Artık şiir yazılamayacağını ileri sürdüğünde, bu

⁵ Eugen Kogon, **The SS state: The System of German Concentration Camps**, 1946.

⁶ Theodor W. Adorno, **Sahicilik jargonu: Alman ideolojisi üzerine 1962-1964**, Çev.: Şeyda Öztürk, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

görüşleri ile metafizikle ilgili görüşlerinin içten bağı olduğunu belirtir. Fakat, acı çekmekle şiir yazmak arasındaki bağı da, şiir yazılabilmesi için kaçınılmaz olarak gerekli görmesinden dolayı, onayladığını da ifade eder. (s. 184) Kitabın ikinci sorusu, metafiziğe ilişkin yaptığı eleştirileri de zımnen göz önünde bulundurur. Auschwitz'den sonra metafizik yapmak mümkün mü? Fakat Adorno, bu iki soruyla sınırlı bırakmadığı sorgulamasını üçüncü sorusuyla nihai kişisel sınırına getirir. "Auschwitz'ten sonra yaşanır mı?" (s.184) İronik bir biçimde Metafizik bir soru olarak gördüğü bu ifadeyle Adorno, her ne kadar Sartre'in bir oyununda işkence gören bir gencin repliğini dile getirirse de, soru Camus'un Sisyphos Söyleni'deki ana sorusu ile ortaktır.⁷ Bu soru, Adorno'nun da kişi olarak açık bir biçimde yanıtlamaktan kaçındığı sorudur. Adorno'nun ifadesiyle bu metafizik soru, hayatın yaşanmaya değer olup olmadığı sorunudur, yani intihar sorunudur. İntihar teması etrafında toplanmış olan bu söylem, tüm bu yaşananların olumlanması için, yani olumlu olarak görülmesi için herhangi bir temellendirmenin yapıp yapılamayacağıyla ilgilidir.

⁷ Albert Camus, **Sisyphos Söyleni : le Mythe de sisyphé**, Çev.: Tahsin Yücel, Adam Yayınları, İstanbul, 1988.

Kaynakça

Adorno, Theodor W. **Metafizik, Kavram ve Sorunlar**, Çev.: İsmail Serin, İthaki Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat 2017.

Adorno, Theodor W. **Sahicilik jargonu: Alman ideolojisi üzerine 1962-1964**, Çev.: Şeyda Öztürk, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Camus, Albert. **Sisyphos Söyleni : le Mythe de sisyphé**, Çev.: Tahsin Yücel, Adam Yayınları, İstanbul, 1988.

Kogon, Eugen. **The SS state: The System of German Concentration Camps**, 1946.

Leibniz, **Theodicy: Essays on the Goodness of God the Freedom of Man and the Origin of Evil**, Trans E. M. Huggurd. Open Court, Publish., U.S.A 1993, p. 276.

Voltaire, **Kandid yada İyimserlik**, Çev.: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.

